

Eredmények összefoglalása

A kutatási projektben vállalt munkát a kutatócsoport elvégezte, vagyis elkészült a projektcélként vállalt két munka: a forrásgyűjtemény és a tanulmánykötet. A forrásgyűjtemény: *Documenta dithyrambica. Források egy antik görög előadásforma, műfaj és kulturális konstrukció történetéhez*. Budapest: Gondolat Kiadó, tervezett megjelenés 2022 (finansziális forrás hiányában a megjelenés várhatóan 2023-ra halasztódik). Szerkesztette: Kárpáti András. Társszerkesztők: Kulin Veronika, Lindner Gyula. Fordította: Bélyácz Katalin, Gábor Sámuel, Kárpáti András, Karsai György, Kulin Veronika, Lindner Gyula, Vilmos László. A jegyzeteket és a kommentárokat írta: Bélyácz Katalin, Gábor Sámuel, Kárpáti András, Kulin Veronika, Lindner Gyula. A tanulmánykötet: Kárpáti András (szerk.): *A görög költészet elkallódott műfajai. Líra, zene, tánc az archaikus-klasszikus korban*. Budapest: Gondolat 2023 (kéziratban, megjelenés előtt). A kötet a bevezető mellett nyolc tanulmányt tartalmaz a projekt kutatóinak tollából, a szövegek a projektben kitűzött részművekhez kapcsolódnak (lásd lejjebb).

A projekt eredménye továbbá, hogy a munka ezen a ponton nem zárult le, ellenkezőleg: biztos alapokat teremtett a folytatáshoz, két irányban is. A kutatások és az elvégzett munka, valamint az ezekből megszülető felismerések ugyanis (a tudományos kutatás természetéből fakadóan) rávilágítottak arra, hogy az előzetesen becsülthöz képest jóval nagyobb korpuszt képez a vizsgálatra érdemes forrásanyag. Egyrészt az eredetileg bevonni kívánt epigráfiai források terjedelme és átfogó jellege messze meghaladják az eredetileg tervezett forrásgyűjtemény reális és az olvasó számára áttekinthető kereteit. Világossá vált az is, hogy a témához kapcsolható ábrázolások vizsgálata nem adhat érvényes válaszokat ikonográfiai elemzések és a szorosan kapcsolódó chorégia- emlékek tárgyalása nélkül, vagyis ezeket is célszerű a források közé sorolni. Harmadrészt a kutatás arra is rávilágított, hogy a papiruszon ránk maradt zenei emlékek egy része is bevonható, sőt, bevonandó a források körébe. Ez a forrásegyüttes vázolta fel a Forrásgyűjtemény 2. kötetének tervét. A most záruló projekt ugyanakkor nem csupán szakmailag, de munkaórán is mérhető alapokat adott ehhez a későbbi munkához, ami így mint a projekt organikus folytatása várhatóan később megvalósuló eredménynek is tekinthető. A projektben elvégzett kutatómunka másrészt egy a most lezárt kutatási projektben nem tervezett monográfia megírásának feladatát is világosan megfogalmazta. Az erre 2022 tavaszán benyújtott és az NKA-tól 2022 nyarán szerény támogatást nyert pályázat alapján remélhetőleg megvalósuló munka is a most lezárt kutatási projekt eredménye lesz, mely tény természetesen feltüntetésre kerül majd az elkészült munkában.

A projekt megvalósítása

A vállalt feladatokat halasztást kérelemmel tudtuk teljesíteni. A halasztás engedélyezésében is megnyilvánuló támogatásért a vezető kutató saját és a kutatócsoport nevében is köszönettel tartozik. Nehéz helyzet elé állította a kutatócsoportot, hogy a projekt második évében 2019 májusában tragikus hirtelenséggel elhunyt Vilmos László, kutatócsoportunk tagja, aki az első alapozó workshop alkalmával szakértelmével és lényeglátásával jelentős befolyással volt arra, hogy a pályázati terv kérdéseit megfelelőképpen pontosítsuk, a tárgyalandó terület körvonalait határok közé szorítsuk. Vilmos kolléga halála után szerződésmódosítás után Gábor Sámuel csatlakozott a kutatócsoporthoz, ezt követően megtörtént a projektben vállalt egyik fő produktum, a forrásgyűjtemény újratervezése, illetve a feladatok másod ízben történő kiosztása. A projekt haladását jelentős mértékben hátráltatta a Covid-19 járvány, mivel megghiúsította a kutatók számára a koncentrált munkát lehetővé tevő tanulmányutakat, továbbá a kutatócsoport tagjai által rendkívül fontosnak tartott, az addigi eredményeket megvitató szakmai diskurzusok létrejöttét, melyre a 2020-ban esedékes és Pécsen sorra kerülő 14. Magyar Ókortudományi Konferencia adott volna alkalmat. Az országos konferenciát, melynek megszervezése éppen kutatócsoportunk tagjai számára jelentett jelentős plusz feladatot, végül kétszeri halasztás után 2022 májusában rendeztük meg Pécsen. A konferencián a kutatócsoport önálló szekciót szervezett, az itt kapott szakmai visszajelzések, ha utolsó pillanatban is és nem teljes körűen, de figyelembe vehetők voltak a tanulmánykötet végleges változatában.

Forrásgyűjtemény

A *Documenta dithyrambica* (vol.1.) forrásgyűjtemény talán legfontosabb eredményének tekinthető annak a rendszernek a feltérképezése, melyet a kutatásban vagy nagyjából részben egymástól elszigetelten, egy-egy

részkérdésre fókuszálva válogatott (Kowalzig-Wilson 2013), vagy taxatív felsorolt és ebben a szerkezetben kommentált (Ierano 1997) források szőnek egyfajta hálózattá, és amelynek éppen ebből a nézőpontból voltak jól láthatóvá a sűrűsödési pontjai. Ezt a szerkezetet tükrözik a forrásgyűjteményünk fejezetei. A dithyrambosra vonatkozó források ugyanis jellemzően nem a dithyrambost tárgyalják – ilyenek lényegében egyedül a már többszörös kulturális szűrőn keresztüli későantik kompendiumokban lelhetők –, hanem valami másról szólva mellékesen, példaként, nem egyszer rétorikusan vagy stílus eszközként, politikai, ideologikus vagy vallási mellékértelmet kiaknázva utalnak csupán a dithyrambosra. Vagyis a munka eredménye volt a kutatói kérdés(ek) átfogalmazása: nem csak az az érdekes, hogy *mi* is (volt) a dithyrambos mint lényegében eltűnt „műfaj”, és nem is csak az, hogy *mi minden* volt, hanem az is, hogy mi az, ami annak ellenére szorosan összefügg vele, hogy szorosabb értelemben *nem* is dithyrambos, illetve az is, hogy gyakran, ami mintha a dithyrambosról (is) szólna, valójában csak látszólag szól arról. A fejezetekbe sorolt források – természetes módon – sűrű referencialhálót hoztak létre. A források tematikus kategorizálásának problémája ugyanis világossá tette, hogy a már az ókori szerzők számára sok tekintetben enigmatikus dithyrambos sporadikus említései gyakran nem vagy nehezen érthetők és értelmezhetők saját kontextusaik nélkül: az adott mű szűkebb, illetve az adott kulturális közeg tágabb kontextusa nélkül. Ez a megközelítésmód nagyban segítette a forrás (jellemzően rövidebb műrészlet) értelmezését, egyszersmind a forráskritikát és a gyakran korszakokon átívelő kapcsolat feltárását. A forrásgyűjteményt mindezeknek megfelelően két fő fejezetre osztottuk: elsődleges és másodlagos forrásokra. Előbbibe tartozik a kevés ránk maradt dithyrambos-szöveg, jellemzően töredékek, valamint néhány „dithyrambikus” költői szöveg (drámából és máshonnan). A másodlagos forrásokat öt alkategóriába soroltuk: (i) definíció; (ii) etimológia és *epiklésis*; (iii) műfaji-megközelítésű források (felsorolás, attribútum, funkció); (iv) *lexis dithyrambica*; (v) performansz. Függelékben: Dithyrambographi.

Tanulmánykötet

A tanulmánykötet koncepciója, hogy lehető legtágabb optikával mutasson rá arra, hogy a projektcímben feltüntetett „kvázi-műfaj” jelölő elnevezést (dithyrambos) a görög *musiké* (tánc-ének-zene-szöveg-kép együttese) kontextusában érdemes vizsgálni. Gábor Sámuel tanulmánya egy Budapesten, a Szépművészeti Múzeumban őrzött, Szilágyi János György által publikált vázatöredékből (54.230) kiindulva azt a kérdést vizsgálja, hogy az archaikus-klasszikus kori athéni vázafestészet táncoló és zenélő szatíriái mit árulnak el a korabeli Athén zenéhez, tánchoz, szatírokhoz, illetve saját magukhoz való viszonyáról. Lindner Gyula két tanulmánya a kartáncnak a Kr.e. 5. századi athéni polis-ideológiában betöltött szerepét vizsgálja: 1. mennyiben járult hozzá a kartánc, ill. az azt körbeölelő adminisztratív-gazdasági háttér és az azt kísérő politikai rituálé-halmaz és annak szimbólumrendszere a politikai-társadalmi tőke szerzéséhez. 2. mennyiben tudta pótolni a kartánc intézménye az Athénban nem létező általános katonai kiképzést és ez a társadalmi valóságban gyökerező szükségszerűség hogyan formálta az 5-4. századi politikafilozófiai koncepciókat. A tanulmányok a rendelkezésre álló irodalmi, régészeti és epigráfiai források tükrében vizsgálják a fenti problémákat és egyértelműen illeszkednek a kutatócsoport által készített forrásgyűjteményhez, az ott olvasható szemelvényekkel és a hozzájuk fűzött kommentárokkal szerves egységet alkotnak. Kulin Veronika tanulmánya Bakchylidés paiántöredékének (fr. 4.) elemzése révén a dithyrambos és a paián műfaji sajátosságaival foglalkozik a mítoszbeszélés szempontjából. A töredékben elmesélt mitikus történetek témája és narratív jegyei, továbbá Pindaros paiántöredékeivel, ill. Bakchylidés dithyrambosaival való összehasonlítása alapján arra a következtetésre jut, hogy a paiánban mint Apollónhoz köthető kultikus dalformában 1) a mítosz alakjai a delphoi-i isten rendjébe illeszkedve jelennek meg; 2) a narrációt tekintve nem fedezhető fel a Bakchylidés dithyrambosaira jellemző elliptikus, sejtető elbeszélésmód." Kárpáti András egyik tanulmányában Bakchylidésnek a szakirodalomban bevett kifejezéssel drámai dithyrambosát elemzi, amely bár az úgynevezett líra műfajába tartozik, mégis olyan, mintha az előadók egy drámán *belül* énekelnék-táncolnák el az emlékeztetést Thészeus Athénbe érkezésének érzelmi hullámaira. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa: a tárgyalt dithyrambos-kardal se nem drámai, se nem dithyrambos (a műfajnév szoros értelmében). A drámaiság kérdésének a tétje végső soron a mű értelmezése. A műfaj kérdése veti fel a kyklios choros problémáját, illetve hogy miért sorolták és sorolhatták az alexandriai filológusok a Kr. e. 5. századi performanszt éppen a dithyrambos *irodalmi* „műfajába”. Karsai György Euripidés *Helené* című tragédiájának második sztaszimonját elemzi, mely a dráma legvitatottabb szöveghelye. Tartalma – Démétér világpusztító fájdalma lánya, Persephoné elrablása miatt, majd Zeus közbelépésére, a dithyrambikus zene segítségével történő vigasztalódása, sőt, jókedvre derülése – úgy tűnik, semmiképpen nem kapcsolódik egy egyiptomi Helené megmenekülés-

történetéhez, hogy a legtöbb kutató vagy betoldásnak, úgynevezett *embolimon*nak, „betétdal”-nak tartja. Az elemzés mellett érvel, hogy a második sztaszimon a tragédia integráns része: Helené és a Kar eddigi sorsközösségének metaforikus leírása, a Kar Helené sorsának jobbra fordulásából, Egyiptomból való megszabadulásából következő elmagányosodásának megéneklése. A sztaszimonban plasztikusan leírt kultuszszobrok között döntő szerep jut a zenének és a zeneszerszámoknak, ezzel Euripidész az i.e. 5. század második felében a dithyrambos műfaja által reprezentált ’Új zene’-irányzatához nyújt fontos adalékokat. Bélyácz Katalin tanulmányának tárgya a nevezetes újzenei nomos: Timotheos *Perzsák*-töredéke. Az értelmezéstörténet áttekintése után a szerző a műben közvetített barbárképet vizsgálja. Wilamowitz értelmezése és a darab ókori emlékezettörténetének tanúsága alapján Timotheos barbárai „harciatlanok, de semmiképpen sincsenek híján a méltóságnak”. A communis opinio ma mégis úgy hangzik, Timotheos a *Perzsák*ban negatív, elutasító barbárképet rajzol. A tanulmány a mellett érvel, hogy ennek az értelmezésnek világosak a poszthumanista-posztkolonialista hangsúlyai, s a töredék nyersfordítása alapján is igyekszik megmutatni, hogy a komikum éle a *Perzsák*ban egyedül a fríg fogoly alakjában érződik, aki pedig csak azért nevetséges, mert nem tud jól görögül. Ennek érzékeltetése nem xenophobia, inkább finom humor. Az új nézőpont a nomos és a dithyrambos számára közös Kr. e. 5. század végi újzene médiumában kap énekhangot, hangszerkíséretet és megfogalmazást. Kárpáti András második tanulmánya mellett érvel, hogy a Kr. e. 3–2. századi papiruszon olvasható kottatöredékben (*P. Vienna G 29825a/b*) fennmaradt zene műfaját illetően a szakirodalomban szereplő drámánál valószínűbbnek tűnik, hogy a zenei töredék egy dithyrambosból őrzött meg néhány zenei hangot.

Pécs, 2022. szeptember 29

Kárpáti András